

יוסף עופר • יהונתן יעקבס

תוספות רמב"ן לפירושו לתורה
שנכתבו בארץ ישראל

אשכולות

סדרת מחקרים במדעי היהדות

בעריכת עמוס גאולה

תוספות רמב"ן לפירושו לתורה

הוועדה האקדמית:

אברהם גרוסמן • שמחה עמנואל • יום טוב עסיס

יוסף עופר • יהונתן יעקבס

תוספות רמב"ן לפירושו
לתורה
שנכתבו בארץ ישראל

האיגוד העולמי
למדעי היהדות

המכללה האקדמית
הרצוג
רשות המחקר

הספר יוצא לאור בסיוע
מועצת הפיס לתרבות ואמנות

ובסיוע קרן הרב דוד משה ועמליה רוזן

•

המחקר זכה לתמיכת הקרן הלאומית למדע

וקרן בית שלום קיוטו

•

באמצעות מבוע למחקר וליצירה

עריכת לשון: אברהם שמאע

עיצוב ועימוד: חוה זלצמן, PageUp

עיצוב ההרחבה: יהודית שטרנברג

עיצוב העטיפה: מעין ארד

הדפסה וכריכה: אופסט נתן שלמה בע"מ

© כל הזכויות שמורות

למכללה האקדמית הרצוג ולאגוד העולמי למדעי היהדות (ע"ר)

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט או לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי,
מכני, או אחר - כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש
מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט
אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

מהדורה ראשונה: ירושלים תשע"ג

מהדורה שנייה מורחבת: ירושלים תשפ"ב

מסת"ב 978-965-92115-0-0

תוכן העניינים

5	פתח דבר
7	רשימת הקיצורים והסימנים
	מבוא
9	פתיחה
11	זמן כתיבת פירושו של רמב"ן וספריו
13	זמן כתיבת הפירוש לתורה
14	עליית רמב"ן לארץ ישראל
17	תפוצת ספרים ותוספות בימי הביניים
21	התייחסות לתוספות רמב"ן במהלך הדורות
26	איתור התוספות
27	רשימות התוספות שנשלחו מעכו
42	סיווג התוספות על פי המניע לכתיבתן
55	העיסוק בסודות התורה בקטעי התוספת
56	דרכי השילוב של קטעי התוספת
64	שלבי ההתפתחות של פירוש רמב"ן לתורה
74	תהליכי המסירה של התוספות
84	תיאור כתבי-היד המשמשים לקביעת הנוסח
89	מבנה הדיון בקטעי התוספת
90	קובצי נתונים העומדים לרשות הקוראים במרשתת (אינטרנט)
	תוספות רמב"ן על סדר התורה
93	ספר בראשית
303	ספר שמות
358	ספר ויקרא
418	ספר במדבר
493	ספר דברים

579	תוספות קדומות
601	תוספות מדומות
609	סיכום
	נספחים
615	נספח א: קטעים נוספים שנבדקו
629	נספח ב: נוסח שלדי של שתי רשימות התוספות וסימוני כ"י ש
647	נספח ג: כתבי־היד של פירוש רמב"ן לתורה
651	נספח ד: מפתח המספור של קטעי התוספת
655	נספח ה: טבלת התוספות השלמה
685	קטעי תוספת נוספים (במהדורה השנייה של הספר)
730	מחקרים חדשים הקשורים לתוספות רמב"ן
733	רשימה ביבליוגרפית
747	מפתחות

פתח דבר

ספר זה נכתב בשיתוף פעולה הדוק וממושך של שני כותביו. הדיונים הפרשניים, שהם לבו ועיקרו של הספר, נכתבו על-ידי כל אחד מאתנו, ואחר כך נתלכנו בעיונים ודיונים משותפים. גם פרקי המבוא נכתבו במשותף. אנו מקווים ומאמינים שהלימוד המשותף הזה קירב אותנו אל ההבנה הנכונה של דברי רמב"ן ושל השלבים השונים בהתפתחות פירושו, ואל חשיפת מניעיו של רמב"ן בעת שתיקן את דבריו והוסיף את קטעי התוספת לפירושו. אנו מקווים שהספר יקדם את לימוד פירושו של רמב"ן לתורה ואת הבנתו, בהביאו לפני הלומדים נתונים חדשים העולים מכתבי-היד ובהציעו להם הסבר. אנו מודעים לכך שלעתים ניתן להציע הסברים אחרים מאלה שהצענו, שהרי גם אנו עצמנו גילינו תובנות חדשות, כמעט בכל פעם שעיינו מחדש בדברי רמב"ן. חובה נעימה היא לנו להודות בפתח דברנו לאנשים ולגופים שסייעו למחקרנו ותרמו להשלמתו.

הקרן הלאומית למדע של האקדמיה הלאומית למדעים (ISF), הכירה בחשיבות העבודה וזיכתה אותנו במענק מחקר (מספרו: 432/2008). מענק זה, שהועבר אלינו באמצעות רשות הפיתוח של אוניברסיטת בר-אילן, הוא שאפשר את ביצוע העבודה. הוצאת הספר לאור זכתה לתמיכתה של קרן הרב דוד משה ועמליה רוזן, ולתמיכה של מועצת מפעל הפיס לתרבות ולאמנות. כן נעזרנו בתמיכתה של קרן 'בית שלום', קיוטו יפן.

האיגוד העולמי למדעי היהדות בחן את מחקרנו והסכים להוציאו לאור בשיתוף עם רשות המחקר של מכללת הרצוג באלון שבות. מכללת הרצוג, שבין כתליה נעשו צעדיו הראשונים של המחקר, תמכה במימון המחקר בשנותיו הראשונות. ד"ר עזרא קהלני, רקטור המכללה, ליווה אותנו מתחילתו ועד להשלמתו. ד"ר מרדכי סבתו הוא שעורר את הדיון בנושא תוספות רמב"ן, ומאמרו בנושא זה תרם לו תרומה חשובה. רשות המחקר של המכללה, בראשותו של ד"ר עמוס גאולה, סייעה לנו למצוא את הדרך הטובה להוצאת הפרויקט לאור. ד"ר גאולה קרא בדקדקנות את המחקר והעיר לנו עשרות הערות מחכימות וכן פעל במרץ ובתבונה להוצאתו לאור. ד"ר אברהם שמאע התקין את הספר לדפוס, גב' חוה זלצמן עיצבה אותו בטוב טעם, וגב' מעין ארד עיצבה את העטיפה והכריכה בחן.

פרופ' אברהם גרוסמן, פרופ' שמחה עמנואל ופרופ' יום-טוב עסיס היו חברי הוועדה האקדמית שליוותה את המחקר כבר משלביו הראשונים. הם סייעו לנו בעצה והדרכה

ועודדו אותנו להשלימו. לדאבון לבנו, עם חתימת שורות אלה נפטר פרופ' יום טוב עסיס ז"ל ולא זכה לספר המוגמר. הרב ד"ר עודד ישראלי בדק את כל קטעי התוספת שיש להם זיקה לדרך הסוד, והערותיו שולבו בדיון בציון שמו. לכולם נתונה תודתנו העמוקה. תודה מיוחדת לעוזרי המחקר שסייעו לנו: עיינו שוב ושוב בתצלומיהם של כתבי-היד, בדקו את הימצאותם של קטעי התוספת בכל אחד מכתבי-היד, רשמו במדויק את נוסחם של כתבי-היד בקבוצת הביקורת, וסייעו בעריכתם של מנגנון שינויי הנוסח ושל המפתחות. בעבודתם היו לנו לעיניים, ולא היינו יכולים להשלים את העבודה בלא עזרתם. פעמים רבות האירו את עינינו והפנו את תשומת לבנו לתופעות מיוחדות בכתבי-היד. ואלה שמותיהם (על סדר הא"ב): אמתי איתן, אלקנה ארליך, דורון בירנבוים, מרב בנימין, אריה ברטוב, נעמה גולן, דוד ונדרמן, מתיא טסלר, בועז מיטלמן, אורי עופר, נתנאל עופר, נריה קליין, אריאל שוה, אלעזר שטרן.

תודה לכל הספריות שברשותן כתבי-היד של הפירוש, שהרשו לנו לעיין בתצלומיהם, להתקין העתקים של כמה מהם ולפרסם את התצלומים המופיעים בספר. עובדי המכון לתצלומי כתבי-היד העבריים בבית הספרים הלאומי נענו לבקשותינו בחפץ לב ובמאור פנים.

זכות רבנו הגדול תעמוד לנו ולכל העושים במלאכה והמסייעים.

תמוז תשע"ג יוסף עופר ויהונתן יעקבס

למהדרה השנייה:

לשמחתנו, התקבל ספרנו יפה בקרב לומדי תורתו של רמב"ן ובקרב חוקרי פרשנות המקרא, ובאה העת להוציא מהדורה שנייה של הספר. במהדורה זו תיקנו טעויות והשלמנו כמה חסרונות, ואנו מודים לכל מי שהעיר את תשומת ליבנו להם. עימוד הספר לא השתנה, אבל בסופו הוספנו פרק חדש ובו הצגנו 22 קטעי תוספת של רמב"ן שלא נדונו במהדורה הראשונה, בלויית חילופי נוסח ודיון פרשני.

אנו מודים לתומכים שהרימו תרומה נכבדה למחקר התוספות החדשות: לד"ר יהושע שטרנבוך, אוהב התורה ולומדיה וחובב תורתו של רמב"ן, וכן למכון לפרשנות המקרא היהודית באוניברסיטת בר-אילן (הקתדרה ע"ש הרב ד"ר אשר וייזר והקרן ע"ש יוסף וסיל מייזר) ולפרופ' אריק לווי העומד בראשו. תודתנו לעוזר המחקר יאיר סיאני שעמל בשקדנות ובקפדנות על בדיקת קטעי התוספת בתצלומי כתבי-היד ולגב' יהודית שטרנברג על הטיפול המדוקדק בהוצאה לאור של המהדורה השנייה המורחבת.

תמוז תשפ"ב יוסף עופר ויהונתן יעקבס